



Miluše Sedláková † 2003: Vzpomínka na první českou kognitivní psycholožku

8 RETROSPEKTIVA

Jasňa Štédrová

(* 5. června 1936 – † 16. dubna 2003)

REPREZENTACE JE OPĚTOVNÁ PŘÍTOMNOST,
REPREZENTOVAT ZNAMENÁ ZPŘÍTOMŇOVAT...

Na životě paní doktorky Miluše Sedlákové byla nápadná jeho neokázalost, skromnost, mimořádná vědecká morálka. Vždy jí šlo předně o věc samu, o odborné téma, do něž pronikala pokaždé do hloubky, jež zkoumala z různých zorných úhlů a v mezioborových souvislostech. Ona sama o vědeckou prestiž nikdy neusilovala, přesto jí dosáhla. Prostřednictvím svých prací se dostala do povědomí mezinárodního psycholingvistického kontextu. Svědectví jejího mezinárodního ohlasu najdeme například již v roce 1967 v práci A. A. Leontjeva, významného ruského psycholingvisty. Ten se o M. Sedlákové zmiňuje jako o představitelce české psycholingvistiky. Je tak trochu paradoxem, že na domácí půdě byla tehdy mezi psychology psycholingvistika téměř neznámou disciplínou, stejně jako mezi mnohými byla neznámou její představitelka.

Psycholingvistické ukotvení, tedy mezioborové, není u Miluše Sedlákové nahodilé, je v souladu se soustavným přesahem její psychologické orientace do dalších oborů. Byla si vědoma potřeby propojovat psychologické paradigma s jinými obory, stejně tak od osmdesátých let minulého století reflektovali její psychologickou erudici představitelé jiných disciplín. Její práce byla ceněna hlavně lingvisty, kybernetiky a architektky, s nimiž dlouhodobě spolupracovala. Svědectví o tom podává několik takto interdisciplinárně orientovaných autorčiných prací.

Co se týká odborné specializace, Miluše Sedláková nejvíce přilnula ke kognitivní psychologii. O této její orientaci vypovídají témata, která studovala, i používané vědecké přístupy. V době, kdy už mezi námi Miluše Sedláková není a kdy se ohlížíme za jejím celoživotním dílem, můžeme říci, že s její osobou u nás kognitivní psychologie zapustila pevné kořeny. Od kognitivně zaměřené psychologie se kognitivní orientace začala rozšiřovat do dalších oborů. Toto kognitivistické období je velmi důležité i pro nás lingvisty, neboť od devadesátých let minulého století, kdy se začíná etablovat česká kognitivní lingvistika, nacházíme v pracích Sedlákové pevnou oporu a inspiraci pro různá tázaní zaměřená na interakci psychických a jazykových procesů.

Od druhé poloviny osmdesátých let Miluše Sedláková publikovala několik kognitivněpsychologických studií, které vyústily v monografii *Vybrané kapitoly z kognitivní psychologie. Mentální reprezentace a mentální modely* (Grada, Praha 2004). V následujícím textu přinášíme ukázky z této publikace, která je syntézou teoretického studia a empirického výzkumu mentální reprezentace a mentálních modelů. Tato klíčová témata zasadila autorka do mezinárodního kontextu kognitivní psychologie. Domníváme se, že svou zevrubnou studií autorka zarámovala, aniž by to zamýšlela, výsledky svého celoživotního bádání.

Hned začátek první kapitoly s názvem Studium kognitivních procesů v psychologii dvacátého století odhaluje podstatný rys autorčina vědeckého přístupu: je jím potřeba co nejjednoznačnějšího definování pojmů. Řekli bychom, že jde o jakési permanentní úsilí o terminologickou čistotu. První podkapitola podobně jako většinu dalších úvodních podkapitol autorka nazvala příznačně: Pojmoslovná a terminologická poznámka. Jen poznámka? Posuďme sami:

Termín „kognitivní psychologie“ není v psychologii používán jednoznačně. V širším slova smyslu se jím označuje psychologie poznávacích procesů (psychologie poznávání) bez ohledu na to, v závislosti na jakých teoretických východiscích je koncipována a jaké výzkumné přístupy preferuje. V užším slova smyslu se termínem „kognitivní psychologie“ označuje psychologický směr, který se rozvinul v šedesátých letech v Americe a posléze se rozšířil do anglosaské oblasti a zdomácněl i v Evropě a jehož vznik byl podmíněný redukcí poznávacích procesů na procesy zpracovávající informace.

Adjektivum „kognitivní“ ve spojení s různými substantivy znamená skutečnost (okolnost), že příslušná vědní disciplína rozpracovává předmět svého bádání z hlediska kognitivních procesů (například „kognitivní neuropsychologie“, „kognitivní školní psychologie“...), nebo důraz na kognitivní mechanismy, jež jsou obsaženy ve výkladu nekognitivních jevů (příkladem jsou tyto termíny: „kognitivní teorie motivace“, „kognitivní teorie emocí“, „kognitivní teorie osobnosti“, „kognitivní psychoterapie“ ad.). Od termínu „kognitivní“ je nutné odlišit termín „kognitivistický“ a jeho jazykovou variantu kognitivismus. Tímto termínem se označuje buď výše zmíněný směr americké psychologie, nebo přeceňování funkce kognitivních mechanismů při výkladu jak osobnosti a nekognitivních psychických procesů (například motivace a emoce), tak některých sociálněpsychologických a jazykových jevů. (s. 13)

Tento text, který je podle autorky poznámkou, považujeme za zásadní, neboť vymezuje obsah kognitivního bádání. Na základě těchto poznatků bychom mohli předejít různým názorovým střetům vycházejícím z rigidního, zjednodušujícího výkladu kognitivní psychologie, analogicky i kognitivní lingvistiky, neopodstatněně generalizujícím jedno pojetí. Potřeba odlišovat mezi termíny „kognitivní“ a „kognitivistický“ je dokladem autorčiny lingvistické erudice, nejen teoretické, ale prakticky aplikované.

Součástí první kapitoly je subkapitola Vývojově orientovaná kognitivní psychologie. Na velmi malé ploše je hutný text, z něž je zřejmé, čím se toto odvětví zabývá a komu jeho poznatky mohou být užitečné.

Na konci 70. let 20. století se část vývojových psychologů zejména v anglosaské oblasti orientuje na využití informačně zakotvené kognitivní psychologie při studiu vývoje psychiky. Nejde jen o výklad vývojově orientované teorie mysli [...], která je implicitní teorií vývoje dětské kompetence porozumět chování nejen druhých, ale i vlastního, postihnout změny v chování, případně je i predikovat, ale také o studium modelů, které si dítě utváří a jichž používá jako nástrojů porozumění světu a jednotlivým jeho modalitám.

V 90. letech 20. století se informační a procesuální paradigma ve vývojové psychologii ustavilo a rozvinulo natolik, že jsou dnes dostupné učebnice vývojové psychologie, které jsou koncipovány v duchu tohoto paradigmatu. Základní pojmy, které vývojová psychologie převzala z kognitivní psychologie (tj. mentální reprezentace, její formy, úrovně a druhy), doplňuje o pojem „mentální stav“, který je nejdůležitější při teoretickém výkladu „teorie mysli“. „Mentálním stavem“ rozumí vývojově orientovaná kognitivní psychologie hypotetický konstrukt – předpoklad, jímž se vystihuje nastavení psychiky, a to jak na prereprezentační úrovni zpracování informací, tak na úrovni reprezentační. (Příkladem takového mentálního stavu je nastavení psychiky, obsažené ve významech různých mentálních sloves – například myslím, věřím, chci, přeji si, sním apod.). Tyto kvalitativně odlišné úrovně psychiky zakládají rozlišení mentálních stavů na prereprezentační a reprezentační úrovni. (s. 33)

Tradičně bývá studium kognitivních procesů spojováno s psychologií, přičemž řeč, která je podstatnou součástí těchto procesů, je zároveň také tématem lingvistickým. Od padesátých let minulého století společný zájem obou disciplín o problematiku řeči vyústil v ustavení psycholingvistiky. Výsledky výzkumu ontogeneze řeči nejsou jen diagnostickým nástrojem zdravého vývoje dítěte, ale nabízejí nám, nebo alespoň naznačují odpovědi na celou řadu otázek; jsou důležité z hlediska našeho / lidského porozumění světu, v kognitivnělingvistické terminologii z hlediska jazykového obrazu světa.

Je patrné, že témat, v jejichž centru jsou kognitivní procesy, nebo témat, která vybízejí k uplatňování kognitivních přístupů, je mnoho a že nejsou homogenní. Neobsáhne je žádná zavedená disciplína či interdisciplína, ale vzniká potřeba nějaké disciplíny zastřešující. Fázi, kdy dochází k naplnění této potřeby, se Miluše Sedlákové podařilo výstižně, a přitom komprimovanou formou popsat v subkapitole Kognitivní věda.

Tendence studovat problém z více než jednoho myslitelného aspektu a diskutovat o výsledcích jeho poznání s představiteli různých oborů se začala ve vědě objevovat v 50. letech 20. století. V té době byla pořádána symposia, která témata, jež řešila, poutala pozornost různých odborníků. K takovým symposiím patřilo například symposium o teorii informace, které bylo z podnětu G. A. Millera uspořádáno v Massachusettském technologickém institutu v září 1956. Za psychologii na něm vystoupili A. Newell a H. Simon, z lingvistů N. Chomsky, z teoretiků informace C. Shannon. Jiné téma přitahující pozornost představitelů několika vědních disciplín bylo na programu symposia o umělé inteligenci, které bylo pořádáno v téže instituci a v témže roce. Od tohoto roku jsou pořádána mezioborová setkání a jejich výsledkem je stimulace mezioborové spolupráce a ustavení kognitivní vědy, zastřešující pracovní orientaci několika vědních disciplín. Definiční kognitivní vědy se vyskytují později, v 70. letech 20. století. Většinou je kognitivní věda chápána jako empiricky založené úsilí zodpovědět odvěké epistemologické otázky, zvláště takové, které jsou soustředěny na podstatu poznání, jeho zdrojů, vývoje, komponent a struktura. (s. 33)

Jak jsme zmínili v úvodu, centrálním tématem *Kapitol z kognitivní psychologie* je „mentální reprezentace“. I když toto téma prolíná celou prací, primárně jsou mu věnovány druhá a třetí kapitola nazvané Mentální reprezentace: procesuální analýza a Mentální reprezentace: obsahová analýza. Druhá kapitola začíná subkapitolou Uvedení do problematiky studia reprezentace a mentální reprezentace: předpoklady vzniku jejího studia. Z tohoto titulu opět můžeme vyvodit podstatné rysy práce M. Sedlákové: začleňování studovaných témat do souvislostí a rekonstruování podmínek vedoucích k systematickému studiu určitého tématu. Půdu pro „vědeckou čistotu“ si Sedláková opět vytváří v případě obou kapitol úvodní terminologickou poznámkou. Z první tzv. poznámky z důvodů jejich filologických rezonancí uvádíme delší úryvek.

Termín reprezentace je odvozený z předpony re- – znovu, opět a z latinského praesento, -are – zpřítomnit, ukazovati, představovati, tedy repraesento, -are znamená opět zpřítomnit, před oči postavit, představovati; repraesentatio, -onis – představování. Význam slova reprezentace je tedy opětovná přítomnost, reprezentovat znamená zpřítomňovat. V psychologii se vyskytuje termín reprezentace v trojím významu:

- 1. Ve významu sociálněpsychologickém: častěji než mentální reprezentace se v sociální psychologii hovoří o sociální reprezentaci. Termín znamená zastoupení příslušného předmětu nebo jevu, a to i jevu mentálního, prostřednictvím symbolu, které je charakteristické pro sociálně vymezenou skupinu. V poslední době se pod vlivem Moscoviciho rozvinul empirický výzkum sociální reprezentace, a to zejména v postkomunistických zemích (viz J. Plichtová, M. Stubrajter, 2001; M. Tyrlik, J. Plichtová, P. Macek, 1998 ad.). Takto se studovala např. sociální reprezentace „demokracie“ nebo sociální reprezentace národnostních menšin u obyvatel většinového národa apod.*
- 2. Ve významu obecněpsychologickém se setkáváme se dvěma pojetími: první z nich je starší a v psychologii se rozšířilo zejména pod vlivem předních psychologů na konci 19. století – například Fr. Brentana, který považoval reprezentační procesy za nejdůležitější psychické procesy, neboť zakládají vnitřní subjektivní svět jedince – a první poloviny 20. století (K. Bühler, J. Piaget a jiní). Používá se bez atributu „mentální“, tedy jako reprezentace, reprezentační procesy apod.; druhý zahrnuje novodobé psychologické pojetí reprezentace, užívá se ve významu mentální (interní či kognitivní) reprezentace oproti reprezentaci externí, vnější. Tento význam vznikl a zdomácněl v kognitivní psychologii, která poznávací procesy převádí na procesy zpracovávající informace, tedy v 60. letech 20. století v Americe... Rozšířil se téměř do všech laboratoří výzkumu kognice.*

Termín se rovněž užívá v běžné řeči, kde označuje vlastnost či funkci osobnosti, prostřednictvím níž člověk zastupuje větší celek, případně skupinu či národ (např. v parlamentní demokracii členové parlamentu jsou volenými zástupci, kteří zastupují, tedy reprezentují přesně vymezené skupiny lidí, podobně národní sportovní družstvo zastupuje národ na vrcholných sportovních setkáních apod.).

Termín mentální reprezentace není jen součástí odborného psychologického jazyka, ale patří též do sémiotické terminologie. Zastupováním, odkazováním či označováním se plní základní funkce znaku; pomocí termínu reprezentace označujeme především relaci mezi symbolem a denotátem, a proto patří k nejdůležitějším sémiotickým termínům.

Místo termínu mentální reprezentace jsou používány též tyto termíny: „interní reprezentace“, „kognitivní reprezentace“, „symbolická reprezentace“ [1] a „sémantická reprezentace“. Termín interní reprezentace, který je používán jako synonymum termínu mentální reprezentace, je některými autory odmítán (Lundh, 1981, 1982 aj.), neboť adjektivum „interní“ nespecifikuje povahu systému, v němž se reprezentace uskutečňuje; ve srovnání s tím užití adjektiva „mentální“ obsahuje charakteristiku systému, prostřednictvím něhož se reprezentace uskutečňuje.

Termínu „kognitivní reprezentace“ se používá spíše v publikacích jazykovědně orientovaných, v nichž se adjektivum „kognitivní“ užívá v několika spojeních. Hovoří se například i o kognitivní sémantice (Lakoff, 1987), kognitivní lingvistice apod.

Adjektivum „kognitivní“ vystihuje převahu uplatnění kognice v mentální reprezentaci, mentální reprezentace je však termín výstižnější. (s. 43n.)

Z citace je patrné, že autorka na sebe klade velmi vysoké nároky stran komplexnosti i zevrubnosti pojetí, programově se brání zjednodušujícím výkladům. Při objasňování klíčového termínu „reprezentace“ zohledňuje etymologii slova, dále podává výklad významu ze sociálněpsychologického pohledu a z pohledu obecněpsychologického. Zásluhou zdařilého lexikologického přístupu k termínům přestáváme vnímat, že autorkou textu je psychologka. Text nás vede k propojení neterminologického užití slova s jeho užitím v odborném psychologickém jazyce, a v sémiotice, kde se nám propojuje oblast kognitivní psychologie s kognitivní lingvistikou/sémantikou, srov. odkaz na Lakoffovu práci.

Při popisu komunikačního procesu – jeho předjazykové fáze – se setkáváme s termínem „psychický obsah“, v souvislosti s řečí, která není exteriorizována, s termínem „vnitřní řeč“. Oba tyto termíny jsou v některých kontextech synonymní s termínem „mentalíza“, jemuž je věnovaná subkapitola Mentalíza jako nástroj fixace psychického obsahu.

Psychický obsah, zejména ty jeho části, které jsou zvědoměny, vyžadují fixaci prostřednictvím znakového systému.

Od poloviny 70. let 20. století se v americké kognitivní psychologii objevuje termín „mentalíza“ (mentalese), který je považován za nástroj fixace psychického obsahu. Termín vznikl a rozšířil se v kognitivní psychologii, a to nejdříve ve větví zastoupené odborníky, kteří byli vyškoleni v lingvistice (podnětem k vytvoření tohoto termínu byly gramatiky založené na sémantice a práce lingvistů orientovaných na rozpracování Chomského koncepce univerzální vrozené gramatiky), posléze byl přijat i některými stoupenci psychologicky fundované větve kognitivních psychologů, kteří se zabývali problematikou transformace vnitřní řeči v řeč vnější.

Z termínů, které jsou tomuto termínu hodně blízké, lze uvést „jazyk myšlení“ v Johnson-Lairdově pojetí (1983) nebo termín vnitřní řeč. Druhý termín – vnitřní řeč – má v psychologickém výzkumu téměř stoletou historii a jeho vznik i rozšíření jsou vázány na kategoriální systém evropské psychologie myšlení a řeči. S vnitřní řečí se setkáváme v nejrůznějších pojetích od počátku 20. století, zejména v souvislosti s řešením vztahu myšlení a řeči. Tento termín je v psychologii, ale i v lingvistice dosti rozšířený, není však jednotně chápáný. I v rámci téhož oboru se při vymezení jeho pojmu vyskytují značné rozdíly. (s. 88)

Čeští psychologové zajímající se o výzkumy řeči se mohli setkat s „vnitřní řečí“ v Průchově přehledu sovětské psycholingvistiky, v němž autor srovnává Leonějevovo a Piagetovo pojetí.

Je třeba uvést, že i před výše uvedený citovaný text autorka opět zařadila terminologickou poznámku. V ní odkazuje mimo jiné na souvislost s terminologií, jíž se užívá v tzv. folkové psychologii, či na asociace se slovem „motherlese“, což je řeč, kterou mluví dítě v raném dětství.

Čtvrtá kapitola práce Psychický obsah: kategorie znaku a významu se zabývá stěžejními pojmy kognitivní psychologie, jak píše sama Sedláková. Dodejme, že se jedná současně o stěžejní pojmy lingvistiky i některých dalších disciplín.

Pojmy znak a význam patří k nejdůležitějším pojmům kognitivní psychologie. Význam bývá autory zařazován k trojici pojmů, která tvoří základní, klíčové pojmosloví kognitivní psychologie. Zbylé dva pojmy trojice pojmů, pomocí níž jsou vymezeny základy kognitivního pojmosloví, jsou v některých pracích tvořeny symbolovými (znakovými) procesy a intencionalitou, u jiných autorů (Lundh, 1988; M. W. Wertheimer, 1992; M. W. Wertheimer, 2000 aj.) mentální reprezentací a intencionalitou. Každý z této trojice pojmů je studován několika vědními obory; do některého z nich však více patří a v některé z vědních disciplín má určitý pojem domovské právo, i když jeho prazáklad lze většinou nalézt již ve starověké filosofii. Tak intencionalita je především pojem filosofický, který byl nejvíce rozpracován středověkou scholastikou; na konci 19. století pod vlivem Fr. Brentana se začal prosazovat též v psychologii; ve 20. století se rozšířil pod vlivem Husserla v evropské psychologii běžně, v americké psychologii se objevuje až v neobehaviorismu, ale jeho vymezení je často odlišné od evropského. Význam je rovněž multidisciplinární pojem, je však především rozvinutý jazykovědou a sémiotikou, rovněž mentální reprezentace patří mezi pojmy sémiotické, v psychologii je dnes součástí kognitivní psychologie, psychologie jazyka, diskurzu, psycholingvistiky, ale také sociální psychologie, zejména psychologie komunikace a psychologie postojů. (s. 101)

Na tento výklad navazuje Pojmoslovní a terminologická poznámka:

Ani jeden z uvedených pojmů není v psychologických disciplínách uspokojivě definován. Je to způsobeno tím, že relevantní jevy, které tyto pojmy znamenají, a jim přiřazené termíny označují, jsou výzkumně obtížně přístupné, dále tím, že tyto jevy jsou současně studovány několika disciplínami, tedy v různě vymezeném referenčním rámci. V neposlední řadě mohou tyto jevy tvořit předměty interdisciplinárního bádání,

jejichž výzkum dosud zaostává zejména po stránce metodické, neboť odpovídající interdisciplinární přístup se ne vždy daří vytvořit.

Uvedená charakteristika vlastností ústředního psychologického pojmosloví platí i o pojmech, jimž se zde věnujeme. Zřetelně to lze demonstrovat na pojmu význam: jednotlivé psychologické směry vymezují tento pojem v různých kontextech, v nichž se vyskytuje, studují jej v závislosti na odlišně filosoficky i odborně explicitně formulovaných či implicitně zastávaných předpokladech, zaujímají k jeho studiu různé přístupy a volí rozmanité metody, které mimo jiné vedou i k začlenění pojmu význam k dalšímu v té které disciplíně užívanému pojmosloví. Stručně řečeno: pluralita poznání spolu s pluralitou disciplín a metodických postupů je v oblasti studia znaku a významu samozřejmostí.

Jak již z předchozího vyplývá, kapitola je věnována znaku a významu, který operacionálně nazýváme sémantickým významem. Blízký termínu význam je termín smysl, který se používá buď v axiologickém slova smyslu (tj. ve smyslu „význam něčeho pro někoho“, např. volné víkendy jsou významné pro rodiče s více dětmi předškolního a školního věku), nebo i pro označení sémantického významu, který je utvořen na vyšších než slovních úrovních textu. Toto druhé užití je časté u jazykovědců či literárních vědců (srov. např. práce K. Hausenblase a jeho žáků, poznámka J. Š.); hovoří se například o významu slova (či slovním významu), ale o smyslu věty; pokud jde o termín smysl textu, například povídky, rozumí se jím buď v procesu zpracování textu prostřednictvím psychických procesů konstruovaný sémantický význam, nebo též význam axiologicky laděný, tj. význam třeba morální, který obsah bajky či přísloví pro stoupence kultury či uživatele jazyka zprostředkovává.

Etymologicky: V souvislosti s probíraným tématem se setkáváme s těmito termíny: z latiny je odvozený termín *signum*, který znamená znak, značka, znamení; *designativní* je složené slovo, skládá se z předpony *de-*, která znamená předponu ve smyslu opaku, záporu, a ze slovesa *signare* – tedy „odloučit znak od předmětu, k němuž je přiřazen“; *designovat* je odvozeno od *designare* (k *signare*, což znamená značiti). Obdobný význam nese *denotace* – základem je slovo *notare*, což znamená značiti, *denotace* znamená v podstatě totéž, co *designace*, tedy předmět, který odstraněním znaku ze znakové situace zůstává. Zatímco termín *designace* nabyl přeneseně význam pro označení někoho třeba na určitou funkci, např. *designovaný* na funkci premiéra a podobně; termín *denotace* vystupuje též ve smyslu modu významu, složky významu znaku, která detekuje předmět označení, předmět znakové situace. Podobně slovo *konotace*, *konotativní* je odvozeno z latiny; základem je *notare*, což znamená značiti a předpona *ko-*, která vznikla jazykovou asimilací předpony *cum-*, jež v latině znamená předponu se 7. pádem, tedy *s-*, *cum-notare*, *konotare*, což znamená to, co je spjata s notací. Je to většinou ta část významu, která je spjata s emocionální zkušeností subjektu. Bývají to většinou afekty, subjektivní zkušenost, emocionální ladění apod. *Konotační význam* je složka významu, která reflektuje zakoušení emocionálního ladění příslušného významu. Přihlédnuto k různým klasifikacím znakových soustav, mohli bychom uvést termín *reference*, který je odvozen od základního slovesa *fero*, *tuli*, *latum* – nésti a předpony *re-*, značící opakování, tedy opět nést; *reference* znamená v podstatě význam, tedy *designát* nebo *denotát*, případně i *denotativní* a *konotativní* složku významu.

Od termínu *znak* je nutno odlišit termín *příznak* (ve smyslu německého *Merkmal*), který je znakem na úrovni nikoli symbolové, ale předmětné, reálně existující. Tedy vůně růže je jejím příznakem, odlišuje se od vůně lilie apod.

Význam je termín (angl. *meaning*, německy *Bedeutung*, rusky *značeniye*, franc. *signification*), který je slovem přirozeného jazyka a užívá se též v sémiotice, jazykovědě i v psychologii aj., a to jednak jako označení, jednak ve smyslu „význam něčeho pro někoho“ (tedy ve smyslu hodnotícím, axiologickým). (s. 101n)

Je třeba opět ocenit etymologický exkurz, který autorce dává oporu pro další výklad a přispívá k jeho jednoznačnosti. Lingvisté, ať už v rámci obecné lingvistiky, lexikologie či sémantiky, již lze také považovat za lingvistickou disciplínu, při svých teoretických i empirických výzkumech většinou musí vymezit, z jaké koncepce významu vycházejí, s jakými složkami významu pracují, v jakém vzájemném vztahu je tento termín k dalším termínům: k *znaku*, *pojmu*, *obsahu*, *smyslu* a ještě některým dalším. Ne všem se podaří dosáhnout jednoznačnosti výkladu a dosažení naprosté shody pojetí u více autorů nebývá časté, i když základní definice představil například otec moderní lingvistiky Ferdinand de Saussure. Cílem Miluše Sedlákové je upřesnit vymezení termínu význam ve smyslu psychologickém. To se autorce díky zevrubnému studiu a promyšlené analýze velkého počtu odborných prací zdařilo. Snad ještě cennější je, že toto pojetí autorka dokáže učinit srozumitelným i pro čtenáře. Napomáhá tomu promyšlená kompozice výkladu, v němž postupuje od vzniku studia o znacích přes základní sémiotické termíny, reprezentaci znaku v psychice po kategorii významu, o němž pojednává, jak sama píše, „v sémantickém slova smyslu“.

Abychom v našem textu, jehož ambicí je hlavně upozornit na šíři, hloubku a preciznost vědeckého působení Miluše Sedlákové, představili všechna základní témata obsažená v *Kognitivní psychologii*, musíme ještě připomenout jedno velké: mentální modely, které souvisí s již zmiňovanou mentální reprezentací.

Mentálním modelem rozumíme teoretický konstrukt zastupující multidimenzionální strukturou zpracování informací zprostředkovanou mentální reprezentací objektu (události, situace), která generuje v procesu jeho přímého i zprostředkovaného poznávání inference logické i pragmatické povahy. *Mentální model* je smíšenou formou mentální reprezentace; forma je limitována povahou a způsobem poznávání objektů.

K tomuto vymezení poznamenáváme:

1. Strukturou zde rozumíme podstatné vztahy mezi jednotlivými obsahy, jež vznikly v procesu zpracování informací o objektu.
2. Multidimenzionalitou, kterou připisujeme této struktuře, bereme v potaz fakt, že zpracování informací, které je rozloženo v čase, probíhá paralelně; zpracování informací je modelováno paralelními počítači.
3. Přímé poznání předmětu je závislé na vlastním pozorování a zkušenosti. Zprostředkované poznávání je funkcí výuky, výchovy a šíření informací tiskem a hromadnými sdělovacími prostředky.
4. Inference jakožto složky usuzování nebo uvažování jsou podmíněny jednak osvojenými logickými pravidly, jednak závisejí na mentální logice. Inference se podílejí na vzniku inferovaných fakt, inferovaných tvrzení, která obohacují poznání předmětu (stávají se tedy součástí jeho mentální reprezentace) a podílejí se na prohloubení či korekci mentální reprezentace příslušného objektu.

5. Jíž dříve jsme se zabývali formami mentální reprezentace a utříděním názoru v této oblasti jsme dospěli k závěru, že mentální model považujeme za smíšenou formu mentální reprezentace (podílí se na ní, a to v nestejně míře, propoziční i imaginativní nástroj reprezentace), případně i vyšší formy mentální reprezentace. (s. 134)

Definice mentálního modelování zahrnuje několik důležitých termínů, bez jejichž porozumění by mohlo dojít k neporozumění definici. Miluše Sedláková tomuto možnému nepochopení předešla definicemi všech užitých termínů.

Závěrem zmíníme téma, kterému je v *Kognitivní psychologii* věnována pouze dvacetistránková kapitola, avšak z přednáškové a publikační činnosti Miluše Sedlákové lze vyvodit, že se jednalo o téma jejímu srdci mimořádně blízké – je jím *folková psychologie*.

Kapitola opět začíná terminologickou poznámkou, kde autorka nezapře své lingvistické cítění. Všimá si anglického termínu *folk psychology* a jeho českých protějšků. Vybíráme ukázkou, z níž se dovídáme, jak folková psychologie třídí informace.

Původ informací klasifikuje folková psychologie do tří oblastí: předně jde o informace, které odpovídají událostem, jež jsou založeny na dějích probíhajících ve vnějším světě. Tento druh událostí nemůže člověk ovlivnit – pouze jejich interpretaci. Druhá oblast informací pochází z vnitřního světa subjektu. A třetí oblast informací se vztahuje k interakci informací prvního a druhého druhu. Oblasti informací se tedy liší podle kontrolovatelnosti příslušné události: Události spadající do první oblasti nejsou pod kontrolou subjektu vůbec, události z druhé oblasti jsou subjektem kontrolovatelné; třetí oblast informací představuje události, jež jsou směsicí vlivu prvního a druhého druhu informací, a proto mohou probíhat jak pod kontrolou subjektu, tak nezávisle na něm. (s. 186)

Miluše Sedláková byla velmi přátelská vůči lingvistice, s řadou představitelk této disciplíny průběžně konzultovala problematiku, jejíž řešení, jak sama usoudila, vyžadovalo větší vykročení směrem k lingvistice. Jazyk a řeč, to byla témata, která nikdy neopustila. Také na folkovou psychologii nahlíží lingvistickým pohledem.

Jazyk folkové psychologie je součástí běžného jazyka; vymezení významů jednotlivých slov je dosti vágní, rozdíly v používání slov lidmi však nejsou natolik velké, aby byly překážkou intersubjektivně probíhající komunikace. Ačkoli – jak už z výše uvedeného vyplývá – folková psychologie napomáhá mimo jiné také pochopení interpersonálního chování, jádrem významňování a vysvětlování relevantního chování jsou konstrukta z oblasti emocí, motivace, poznání a mentálních stavů. Tato konstrukta jsou z oblasti individuální psychologie, sociálněpsychologická podmíněnost individuálního chování je opomíjena, ignorována a někteří autoři dokonce nechávají stranou i kulturní podmíněnost folkové psychologie. (s. 186)

Úryvkem o folkové psychologii naší vzpomínku na paní doktorku Miluši Sedlákovou uzavřeme. K její práci se ovšem budeme stále vracet. Nabízí cesty k řešení problémů, které trápí lingvisty, psychology, sociology, literární vědce aj., stimuluje ke kladení otázek, je inspirativní a – je vzorem vědecké poctivosti!

Příspěvek vznikl v rámci výzkumného záměru

MSM 0021620825 Jazyk jako lidská činnost, její produkt a faktor